

УДК 373.1

ŞAĞIRDLƏRDƏ İDRAK FƏALLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI**Fatimə Abil qızı Şükürova**

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0002-0506-6925**E-mail:** fatimesukurova5@gmail.com

Açar sözlər: *kognitiv inkişaf, öyrənmə motivasiyası, interaktiv təlim, tənqidi düşünmə, yaradıcı fəaliyyət, müstəqil öyrənmə, reflektiv yanaşma*

Ключевые слова: *когнитивное развитие, учебная мотивация, интерактивное обучение, критическое мышление, творческая деятельность, самостоятельное обучение, рефлексивный подход*

Key words: *cognitive development, learning motivation, interactive learning critical thinking, creative activity, independent learning, reflective approach*

Müasir dövrdə təhsil sistemində aparılan islahatlar, xüsusən də yeni kurikulumların tətbiqi, təlim prosesinə tamamilə yeni bir yanaşma formalaşdırmışdır. Bu yanaşma ənənəvi, müəllim mərkəzli təlim modelindən fərqli olaraq, nəticəyönlü və interaktiv təlimin təşkilini əsas götürür. Artıq təlimin məqsədi yalnız şagirdlərə fakt və bilikləri ötürmək deyil, onların bu bilikləri praktik həyatda tətbiq edə bilmək bacarığını formalaşdırmaq, düşünmə, mühakimə yürütmə, qərar qəbul etmə kimi həyatı bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir.

Şagirdlərin idrak fəallığının yüksəldilməsi müasir pedaqogikanın əsas prioritetlərindən biridir. İdrak fəallığı təlim prosesində şagirdin müstəqil düşünməsi, məlumatı mənimsəməsi, təhlil etməsi, müqayisə aparması, nəticə çıxarması və əldə etdiyi bilikləri praktikada tətbiq etməsi ilə xarakterizə olunur. Bu fəallığın artırılması təlimin keyfiyyətini yüksəldir, şagirdlərin yaradıcı potensialını inkişaf etdirir və onların davamlı öyrənmə motivasiyasını gücləndirir.

1. Motivasiya mühitinin yaradılması

Şagirdlərin bilik əldə etməyə marağını artırmaq üçün dərsin əvvəlində problemyönlü suallar, həyatla bağlı nümunələr və real situasiyalar təqdim edilməlidir.

Daxili motivasiyanı gücləndirən yanaşmalar – tərif, fərdi nailiyyətlərin tanınması, özünü-qiymətləndirmə mexanizmləri – xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

2. Aktiv təlim metodlarının tətbiqi.

Diskussiya, debat, “beyin həmləsi”, klaster, Venn diaqramı, layihə metodu kimi interaktiv yanaşmalar şagirdlərdə düşünmə proseslərini aktivləşdirir.

Cüt və qrup işləri sosial öyrənməni stimullaşdırır və biliklərin birgə mənimsənilməsinə şərait yaradır.

3. Problemyönlü təlim

Şagird qarşısında çözülməsi tələb olunan problem qoyulduqda o, düşünməyə məcbur olur və bilikləri daha dərindən mənimsəyir.

Problemin tədricən mərhələlərə bölünməsi idrak proseslərinin ardıcılığını təmin edir.

4. Fərdiləşdirilmiş və diferensial təlim

Şagirdlərin fərqli idrak tipləri, maraqları və öyrənmə tempini nəzərə almaq təlimin effektivliyini artırır.

Vizual, eşitmə, kinestetik və qarışıq tipli öyrənənlər üçün müxtəlif resurslardan istifadə idrak fəallığını yüksəldir.

5. Tənqidi və yaradıcı düşünmənin inkişafı

Tənqidi düşünmə tapşırıqları – “nə üçün?”, “necə?”, “əgər belə olarsa...?” tipli suallar – şagirdlərin analitik yanaşmasını gücləndirir.

Yaradıcı tapşırıqlar – esse yazıları, modelləşdirmə, yaradıcı təqdimatlar – idrak proseslərini daha çevik edir.

6. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə

İnteraktiv lövhə, rəqəmsal dərsliklər, simulyasiyalar və videomateriallar biliklərin daha tez qavranmasına və yadda qalmasına kömək edir.

Elektron testlər və onlayn platformalar şagirdin müstəqil öyrənmə bacarığını artırır.

7. Refleksiya və özünüqiymətləndirmə

Dərsin sonunda “Nə öyrəndim?”, “Mənim üçün çətin olan nə idi?”, “Nəyi daha yaxşı edə bilərəm?” kimi suallar şagirdlərin öz idrak proseslərinə nəzarət etməsini təmin edir.

Portfel və layihə əsaslı qiymətləndirmə idrak fəallığının davamlı stimullaşdırılmasına şərait yaradır.

8. Müəllim–şagird əməkdaşlığının gücləndirilməsi (2)

Demokratik və dialoq əsaslı təlim mühiti şagirdin dərs prosesində özünü daha rahat və inamlı hiss etməsinə səbəb olur.

Müəllimin dəstəkləyici münasibəti idrak fəallığının davamlı olmasına təsir edən əsas psixoloji amillərdəndir.

Bu gün ümumtəhsil məktəblərində təhsilə münasibət köklü şəkildə dəyişmişdir. Artıq təhsil sistemi yalnız bilik ötürməyə deyil, həm də həmin biliklərin tətbiqi üçün zəruri olan bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Yəni, müasir təhsilin əsas məqsədi şagirdi gələcək həyata hazırlamaq, onu öz potensialını reallaşdırmağa bilən, cəmiyyətə faydalı, məsuliyyətli və yaradıcı şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır. Bu mənada şəxsiyyətyönlü təhsil anlayışı ön plana çıxır.

Müasir dövrdə təhsil islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri yalnız təlim sisteminin və məzmununun yenilənməsi ilə məhdudlaşmır. Yeni tədris proqramları (kurikulumlar) təhsil prosesinə tamamilə yeni bir yanaşmanı – şagirdlərdə idrak proseslərinin kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsini prioritet məsələ kimi qarşıya qoyur. Bu, müasir pedaqoji düşüncənin əsas tələbidir və heç də təsadüfi deyil.

Yeni proqramların tətbiqi şagirdlərin yalnız bilikli deyil, həm də düşünən, yaradan, qərar qəbul etmə bacarığına malik fərdlər kimi formalaşmasına şərait yaradır. Bu, müasir təhsil sisteminin strateji məqsədi və cəmiyyətin intellektual inkişafının mühüm şərtidir.(4)

Fikri fəallıq zamanı şagirdlər müşahidə olunan obyekt və hadisələri təhlil edir, müqayisələr aparır, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirir, ümumiləşdirmələr və nəticələr çıxarır. Bu prosesdə şagirdin analitik və tənqidi təfəkkürü inkişaf edir. Onlar hadisələri sadəcə müşahidə etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda bu hadisələrin səbəb və nəticələrini müəyyənləşdirməyə, əldə etdikləri bilikləri digər situasiyalarla əlaqələndirməyə çalışırlar. Beləliklə, fikri fəallıq müşahidəni mexaniki qavrayış səviyyəsindən çıxararaq, onu dərin idrak fəaliyyətinə çevirir.

Hərəkətli fəallıq isə şagirdin obyektə birbaşa təmasda olmaq meyli ilə xarakterizə olunur. Bu halda müşahidə prosesi təkcə nəzəri deyil, həm də praktik məzmun daşıyır. Şagird müşahidə

obyektini — məsələn, mexanizmi, bitkini və ya hər hansı bir fiziki cismi — əməli surətdə öyrənməyə cəhd edir: onu hərəkətə gətirir, işləmə prinsipini dərk etməyə, hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirməyə çalışır. Belə fəaliyyət təkcə öyrənmənin vizual aspektini deyil, həm də praktik bacarıqların formalaşmasını təmin edir.

Təlim prosesində şagirdlərin təfəkkürünü fəallaşdırmaq və onların idrak fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün ən təsirli vasitələrdən biri müəllimin suallar sistemidir. Düzgün qurulmuş suallar şagirdin düşünmə prosesini hərəkətə gətirir, onu müşahidə etməyə, müqayisə aparmağa, təhlil etməyə, nəticə çıxarmağa sövq edir. Suallar vasitəsilə müəllim yalnız biliklərin yoxlanılması ilə kifayətlənmir, həm də şagirdin idrak səviyyəsini yüksəldir, onu yaradıcı düşünməyə istiqamətləndirir. (2)

Təcrübəli və peşəkar müəllimlər isə sualların tərtibinə xüsusi diqqət yetirirlər. Onlar açıq tipli, mülahizə və əsaslandırma tələb edən suallardan istifadə edərək şagirdləri fikirləşməyə, araşdırmağa, öz baxışlarını sübut etməyə təşviq edirlər. Bu zaman müəllim sadəcə cavab tələb etmir, eyni zamanda hər bir cavabın nəyə əsaslandığını, hansı nəticəyə gətirib çıxardığını və problemlə necə əlaqəli olduğunu müəyyənləşdirməyi tələb edir. Belə suallar şagirdlərin analitik təfəkkürünü inkişaf etdirir, onları elmi əsaslandırma mədəniyyətinə yiyələndirir. (2)

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə təhsil sistemində aparılan islahatlar, kompetensiyaya əsaslanan kurikulumun tətbiqi və informasiya cəmiyyətinin sürətli inkişafı şagirdlərdə idrak fəallığının yüksəldilməsini xüsusi zərurətə çevirir. Qloballaşan dünyada informasiya axınının artması, yeni bilik və texnologiyaların davamlı yenilənməsi şagirdlərin yalnız hazır məlumatları qəbul edən deyil, onları təhlil edən, müqayisə edən, ümumiləşdirən və praktikada tətbiq edən aktiv idrak subyektinə çevrilməsini tələb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Tədqiqatda şagirdlərin idrak fəallığının yüksəldilməsi prosesinə yeni elmi yanaşmalar tətbiq edilərək, onların kognitiv inkişafını stimullaşdıran pedaqoji və psixoloji mexanizmlər kompleks şəkildə araşdırılır. Mövzunun elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, idrak fəallığını artıran motivasiya amilləri, interaktiv təlim mühitinin komponentləri, yaradıcı və tənqidi düşünməni inkişaf etdirən metodlar sistemli şəkildə ümumiləşdirilmişdir. Tədqiqat nəticəsində idrak fəallığının yüksəldilməsinə xidmət edən yeni metodik model irəli sürülmüş və təlim prosesində tətbiq oluna bilən praktik tövsiyələr hazırlanmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təqdim olunan metodik yanaşmalar müəllimlərə şagirdlərin idrak fəallığını artırmaq üçün səmərəli təlim strategiyaları seçməyə imkan yaradır. Araşdırmada işlənib hazırlanan interaktiv tapşırıqlar, motivasiya modelləri, tənqidi və yaradıcı düşünməni inkişaf etdirən metodlar dərslər prosesində birbaşa tətbiq oluna bilər. Tədqiqat nəticələri həmçinin müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, dərslər planlaşdırılmasının optimallaşdırılması və fərdiləşdirilmiş təlim mühitinin qurulması üçün praktik əsas yaradır. Təklif olunan metodik tövsiyələr ümumtəhsil məktəblərində, lisey və gimnaziyalarda, eləcə də müəllim hazırlığı proqramlarında tətbiq oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, A. Pedaqogika: nəzəriyyə və təcrübə. Bakı: Təhsil, 432 s. 2019.
2. Əliyeva, S. Müasir təlim prosesində idrak fəallığının inkişafı. Bakı: Elm və Təhsil, 286. s. 2020.
3. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. «Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции». М.: Логос, 2012.
4. Смирнов С.Д. «Педагогика и психология высшего образования». М.: Академия, 2001.

F.A.Şükürova**Şagirdlərdə idrak fəallığının yüksəldilməsi yolları****Xülasə**

Müasir təhsil sistemində şagirdlərin idrak fəallığının artırılması onların təlim prosesində daha aktiv və yaradıcı iştirakını təmin edir. Bu proses motivasiya, fərdi öyrənmə üsulları, interaktiv və problem yönümlü təlim metodları, həmçinin tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafı ilə sıx bağlıdır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) və reflektiv fəaliyyətlərdən istifadə şagirdlərin bilikləri müstəqil şəkildə mənimsəməsi və tətbiq etməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Belə yanaşmalar müəllimlərə praktik tövsiyələr verir, dərslərdə fəallığı artırır və təlimin keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Nəticədə şagirdlərin intellektual və yaradıcı potensialı inkişaf edir, təlimə maraq möhkəmlənir və akademik nailiyyətlər yüksəlir.

Ф.А.Шюкюрова**Пути повышения познавательной активности учащихся****Резюме**

В современной системе образования повышение познавательной активности учащихся обеспечивает их более активное и творческое участие в процессе обучения. Этот процесс тесно связан с мотивацией, индивидуальными стилями обучения, интерактивными и проблемно-ориентированными методами обучения, а также с развитием критического и творческого мышления. Использование ИКТ и рефлексивной деятельности создает условия для самостоятельного усвоения и применения знаний учащимися.

Такие подходы предоставляют педагогам практические рекомендации, повышают активность на уроках и улучшают качество обучения. В результате развивается интеллектуальный и творческий потенциал учащихся, укрепляется интерес к обучению и повышаются академические достижения.

F.A.Shukyurova**Ways to enhance students' cognitive activity
Summer**

In the modern education system, enhancing students' cognitive activity ensures their more active and creative participation in the learning process. This process is closely connected with motivation, individual learning styles, interactive and problem-based teaching methods, as well as the development of critical and creative thinking. The use of ICT and reflective activities provides conditions for students to independently acquire and apply knowledge.

Such approaches offer practical recommendations for teachers, increase classroom engagement, and improve the quality of education. As a result, students' intellectual and creative potential is developed, their interest in learning is strengthened, and academic achievements are enhanced.

Redaksiyaya daxil olub: 02.03.2026